

musnál internacionálisabb erő és idea nincs. A népek kezdenek látni(?) s ha Európát itt-ott néha elfogja egy-egy nacionalista rángatózás, ez vitus-tánc. Az elmulás ellen rug-kapál a nacionalizmus. Talán nemsokára nem lesz szégyen igazi hazafinak lenni sehhol a világon." Így és eddig Ady. Ady ezen sorokat, mint ahogy jeleztem 1905-ben írta, ma 1936-ban, ha nem is reménynélkülőbb, de sötétebb ez a világ. Az értelem és a világos öntudat olimpiai fáklyáját ezuttal Vámbérynek a kezében lobogtatja a szél, át a gonosz hegyeken, zugó erdőkben és kihalt pusztaságokon. Bizony, farkasok ordítanak, yannak díszes ruhában öltöztetett egyének, akiknek számára, hogy óráik alatt évszázadok munkája és évezredek kulturája egy ostoba és hivatását tragikusan félreértő repülőraj nyomén rombadól, csak egy „kellemetlenség”. Engedjék meg, hogy ne is folytassam tovább. A szabadság leláncolt erőit itt érzem ujjaimban, Európának kegyetlen és omladozó hegyei között ugyan mit is dadoghatnék? Hagy köszöntsem Vámbéryt gondos beszámoló helyett, aki sötét világunkban nem csupán emberi magatartásra tanít, de fel is emeli az ostobaságnak, a gonoszságnak és az ájtatos megátalkodottságnak, kulturát, emberi önérzetet és egy érdemes kort késleltető erői ellen a szavát.

Remenyik Zsigmond

B I R Á L A T O K

AZ ANTISZEMITIZMUS ÉS TÖRTÉNETE

Székely Béla, aki csak nemrég irt az antiszemitizmus pszichoanalíziséről,¹ most új és ugyancsak az antiszemitizmussal foglalkozó művel lépett a nyilvánosság elé.² Amíg régebbi tanulmánya a szociálpszichológia tárgykörében mozgott és „a szociálisan vett ‚zsidókérdés’ pszichológiai magvával, az ‚antiszemitizmussal’ ” foglalkozott, addig utolsó könyvében írói feladatát eképpen jelöli meg: „meg akarjuk az antiszemitizmus lelki gyökereit ismerni, ki akarjuk kutatni azokat a szociális hatóerőket, amelyek a gazdasági harcot az antiszemitizmus, ‚a zsidó-kérdés’ formájában vetítik ki.” (9. old.)

A szerző új munkáját e bírálat keretében nem lehet a régitől függetlenül említeni, mert *Az antiszemitizmus és története-ben azok a közlések, amelyek az antiszemitizmus lelki gyökereinek kikutatására vonatkoznak, az előző munka pszichológiai anyagát használják fel. Az antiszemitizmus pszichoanalízise* bírálásánál igazán őszinte sajnálattal állapítottuk meg, hogy „Székely Béla bár ismételten hangsúlyozza a lelki folyamatok szociális összefüggéseit, végeredményben mégis meglepszik ennek felelmegetésével csupán, anélkül, hogy ezeket az összefüggéseket ki is mutatná.” E megjegyzésünkhöz még hozzáfűztük: „Nem kételkedünk benne, hogy Székely Béla éppen szociális lelkiismereténél fogva mérlegelni fogja megállapításainkat és módját ejti annak, hogy vázlatos művét

¹ Székely Béla: *Az antiszemitizmus pszichoanalízise*, Budapest, 1936. Emberismeret kiadás. — *Bírálata a Korunkban* megj. 1936. máj. *Az antiszemitizmus pszichoanalíziséről* címen.

² Székely Béla: *Az antiszemitizmus és története. A Tabor kiadása* Budapest, 1936.

valóban pszichológiai tanulmánnyá egészítse ki." Most itt fekszik előttünk az új munka, amely kiegészíti ugyan a kérdés pszichológiai magvát a társadalomtudomány és történelemírás eredményeivel, de azt a hiányt, amely az előző tanulmányban oly szembeötlő volt, a szerző ezuttal is elmulasztotta pótolni. A mélypszichológiai kutatás ama felismerése, hogy az antiszemitizmus három fő lelki-jelenségre vezethető vissza, mint az „unheimlichkeit” érzése, a kasztrációs komplexus és a vérvád fantázia, helytállónak fogadható el, a szerzőnek az a kijelentése azonban, hogy „Minden uralomra kerülő vallás ezzel a váddal fordul a kisebbségi valláscsoport ellen” (94. old.) — elgondolkoztató. Ha ez valóban így volna, a fellépő gyűlölet magyarázatául kevésnek bizonyulna a cirkumcizio ténye (kasztrációs komplexus), a Krisztus vére (vérvádban), hiszen a Székely által példaképpen és bizonyítékul említett kínaiak nem fájlatják Krisztus kiontott vérért. Így tehát, ha a kisebbségekkel szemben fellépő gyűlöletben utat talál a kasztrációs komplexus által felidézett indulat, akkor egyrészt ennek az említett okokon kívül még egyéb okának is kell lenni, másrészt az sem nyer magyarázatot, mi teszi alkalmassá a kisebbséghez való viszonyt arra, hogy az ember ezeket a mély indulatait ezen az uton levezethesse. Székely kihangsúlyozza, hogy él az emberben egy ősi gyűlölet, „amely minden ember lelke legmélyén ott rejtőzik, s amelyet a kultúra legmagasabb fokán él tud ugyan valamennyire hallgattatni, de kiirtani nem tud soha.” (35) és ennek az ősi gyűlöletnek eredetét ő maga is társadalminak látja, ha felkutatása könyvének feladatán túl megy és tudományos eszközökkel tán megközelíteni lehetetlen is. Székely azonban nem számol azzal, hogy nem lehetetlen megvizsgálni azokat a föltételeket, amelyek valamilyen társadalmi viszonylatot alkalmassá tesznek arra, hogy bennük az ősi gyűlölet levezetődjék. A szociálpszichológiának feladata nemcsak valamely társadalmi jelenségnek egyrészt pszichológiai, másrészt szociológiai magyarázatát keresni, hanem kikutatni azokat a szociális okokat, melyek pszichológiai folyamatok előfeltételei. Szóval: nem kétféle nézőpontból párhuzamosan figyelni a dolgokat, hanem azt, hogy miképpen kapcsolódik egyik a másikba. Székely külön fejezetekben tárgyalja a pszichológiai részt, külön a szociológia részt és a két dolog egymástól való függősége homályban marad. Nem tehetünk tehát mi sem egyebet, minthogy e bírálatban függetlenül nézzük a pszichológiai vizsgálattól a szociológiai anyagot.

Nagy és terjedelmes ez az anyag. Önmagában is elég nagy ahhoz, hogy egy szociológiai művet kellő feldolgozásban méltóan gazdagítson. Rengeteg a forrásművek száma, amely a szociológus és történetíró előtt nyitva áll. Amíg a pszichológia területein a zsidókérdés elemzésében Székely Béla Freud, Reich, Reik, Sadger útjait követi, szociológiai fejtegetéseit a történelmi materialista szemlélet alakítja. Könyve történelmi és szociológiai megállapításainak ez a szembeötlő jellegzetessége. Igen jól használja fel ebből a szempontból Graetz és Dubnov anyagát és amaz idézett számtalan szerzőt, aki a zsidókérdéssel előtte foglalkozott. Ottó Heller kutatásainak és marxista elemzésének csaknem minden számottevő eredménye és megállapítása helyet kapott a műben és amit hiányunk csupán az, hogy a néhány megjelölt Heller-idézeten kívül a szerző tájékozatlanságban hagyja az olvasót az Untergang des Judentumból felhasznált alapvető anyag eredete felől. Pedig maga Székely írja a 34. jegyzetben, hogy Heller könyve „a zsidókérdés első történelmi materialista analízise. E kérdés kitűnő iránytmutató forrásműve.”

Székely a zsidókérdést tehát a történelmi materialista kutatások

eredményeinek alapján itéli meg. Végigköveti a zsidóságot történelmi utjának nagy részén. Megállapítja, hogy „*A zsidókérdés és az antiszemitizmus azonban nem azonos fogalmak. A zsidókérdés problematikája nem merül ki a zsidóüldözésekben.*”

Székely, aki az antiszemitizmus problémájának tisztázására törekszik, közömbösnek tartja a kérdést, — amikor az antiszemitizmust, mint gyűlöletmegnyilvánulást tekinti, — hogy faj, nép, nemzet-e a zsidóság, vagy csak vallási közösség, mert az antiszemitizmus, mint kollektív értéktétel mindig a zsidóságra vonatkozik, tekintet nélkül arra, hogy a zsidóság minek tartja önmagát. „Ha az antiszemitizmust, mint pszichológiai jelenséget fogjuk fel” — írja — „úgy negatív értelemben használható választ adunk, amikor a zsidóság alatt egyszerűen azt a közösséget értjük, amely ellen az antiszemitizmus, a zsidógyűlölet irányul, tekintet nélkül arra, hogy ez milyen formában nyilatkozik meg, mert a forma nem fedi a tartalmat.” (21.). A tartalom mindig ugyanaz. „Ami nem változik, ami minden idők antiszemitizmusában állandó és változhatatlan ősi mag: a gyűlölet. Ami változik, azok a gazdasági erők, amelyek — legalább kifelé formát adnak e gyűlöletnek.” Az író megállapítja, hogy ez a gyűlölet mindig igazolást keres. Abban a korban, amikor országok sorsának mozzogató ereje a vallás, a zsidógyűlölet a zsidó-vallás gyűlöletét jelenti. „Épp ily természetes, hogy a faji gondolat elhatalmasodása folytán most a zsidóság, mint faj került a támadások pergőtüzébe.” (33. old)

Az antiszemitizmus megjelenési formájában mindig a kor *felfogása* jut kifejezésre, amely az antiszemitizmus *ürügét* adja csupán, nem pedig tartalmát.” (111. old.) A zsidógyűlölet pszichológiai magvát szociális okok sarjasztják ki. Mivel pedig a szociális eredők jelenléte kétségtelenül megállapítható, a zsidóságot sem lehet ezen a ponton már csupán annak az objektumnak tekinteni, amely a gyűlöletet felkelti, vagy magára vonja, hanem szociális kategóriának kell felfogni, amelynek sorsát mindig szociális szerepe határozta meg. „*A zsidóság ebben a szerepében kerül összeütközésbe a gazdanéppel és az antiszemitizmus ennek az összeütközésnek, a zsidók és a gazdanép közötti szociális ellentétnek elsősorban szociális, másodsorban pedig érzelmi megnyilatkozási formája.*” (112.)

A zsidókérdést Székely Béla „par excellence kisebbségi kérdésnek” tekinti, mert, mint mondja, „egyazon állami és gazdasági keretben élő népek között változhatatlan törvényszerűséggel egy olyan gyűlöletforma alakul ki, amely a 'többség' és a 'kisebbség' egymáshoz való viszonyát határozza meg.” (60. old.) Székelynek igaza van ebben, ha a kisebbség szociális funkciói a gazdanéppel való összeütközésre vezetnek. Tehát ha a kisebbség a kizsákmányoló és üzérkedő (lásd az örménykérdést), vagy ha a többség akar kizsákmányoló lenni, amint az nyilvánvalóan kiderül az amerikai négerkérdésben. Az a megállapítása mindenképpen helytálló, hogy az antiszemitizmus a diaszporával kezdődik, mert hiszen a zsidóság ekkor kerül abba a kisebbségi sorba, amely a gazdanép számára elleneszenves szociális kategóriába kényszeríti. Csakhogy hol kezdődik a diaszpora? Székely is elfogadja Herzfeldnek azt az állítását, hogy „már a Krisztus utáni első században egy olyan kialakult diaszpora fogadta az ősi hazából menekülőket, amely a zsidóság további megmaradását eleve biztosította.” Tehát más az ókorban is figyelemmel kell lenni a diaszporában élő zsidó kisebbségre ég érdemes kivizsgálni az akkori zsidóellenesség jellegzetességeit. Székely viszont azon az állásponton van, hogy az antiszemitizmus tárgyalásánál teljesen elhanyagolhatja az „állá-

mi étellel élő ókori zsidóságot." (60. old.) Vajjon lehet tudomásul nem venni azt az ókori zsidóságot, amely ugyan nem élt akkor önálló állami életet, hanem, mint szociális kategória, kasztként helyezkedett el idegen társadalmakban?

Székely egy helyütt futólag felemlíti, hogy „A római birodalom és a zsidóság harcában nem ez a monopolizált, kaszttá gazdagodott és erősödött zsidóréteg volt az ellenfél, hanem Palesztina paraszti lakossága, amelyben a zsidóság országépítő akaratának utolsó lobbanása sűrűsödött." (151-152. old.) Ha a birodalmat az uralkodóosztály jelentette, úgy valóban nem volt ellenfél az a kereskedőkasztt, amelynek főárucikkei azok a fényűzési szerek voltak, amelyek a kisszámú kizsákmányoló pazarlásának és könnyelműségének kielégítésére szolgált. Ne feledjük el azonban, hogy a *kereskedelem az ókorban kapja meg történelmi fejlődésének útján először antiszociális jellegét* és mert Rómában úgyszólván a zsidósággal össze van nőve, a zsidóság sem lehet mentes az elitléltől. Ami pedig Székelynek azt az állítását illeti, hogy a római zsidó nem volt ellenfél, mivel magyarázza azt, amit ugyan elmulaszt említeni, hogy Judea folytonos rakoncátlankodása uccai jeleneteket provokál és a zsidó után Hep-Hep-et kiabálnak Rómában, ami gunyos rövidítését jelenti annak, hogy „Jeruzsálem elveszett! Hierosolyma est perdita!" Kautsky is írja egy helyütt, hogy minél nagyobb volt a társadalmi elégedetlenség, annál jobban nőtt a zsidógyűlölet. Nem lehet hát csak úgy keresztül-siklani az alexándriai zsidóüldözés fölött sem, ha az akkor még elszigetelt jelenség is volt. (146. old.)

Oly nagyléleketű könyvben, mint *Az antiszemitizmus és története*, bizony jelentős hiány az ókori zsidókérdés elemzésének mellőzése, mert a *kereskedelem antiszociális kialakulása* szabja meg a zsidóság sorsát a későbbi társadalmakban és nyújt lehetőséget a zsidógyűlölet élesztésére. Ez a sajnálatos mulasztása szerzőnek annál érthetlenebb, mert különben nagyon jól tudja, hogy a dolgokat mozgásukban és fejlődésükben kell szemlélni és nem megrögzített állapotukban.

A zsidóság történelmi szerepének megítélésénél döntő az a felismerés, amely a kereskedelem antiszociális jellegére vonatkozik, mert énelkül nem érthető még egy kiebbségi kaszt iránt való gyűlölet sem. „Az egyeduralmat gyakorló kereskedelmi tőke" — írja a *Kapital* (III. 1. 315. old.) „...mindenütt fosztogatási rendszer, aminthogy fejlődése a régi és az újabb idők kereskedőnépeinél egyaránt összekapcsolódik az erőszakos fosztogatással..." A zsidó kereskedelmi tőke népszerűtlensége az egész ókori diaszpóra zsidóságát illeti. A zsidók *kereskedői foglalkozása* a babiloni száműzetésben látszólagosan *felvesz sajátos népi jellegét*. (Székely csupán a zsidó vallást **említi**, mint olyant, amely benső tartalmában vált egy kereskedőnép vallásává, 151. old.) Száműzetésbe csak a gazdagok kerülnek, a szegény paraszti elemet otthagyják a hazai földeken romlandó sorsuk közepette. A száműzött gazdagok számára új otthonukban nem kínálkozik más elhelyezkedés, mint a kereskedelem. Ezért a babiloni száműzetés történelmi jelentőségű Izrael további alakulására. Innen kezdődik a zsidók szétszóródása a gazdasági ütőerek mentén, a kereskedelmi kapcsolatok kifejlesztése érdekében. A zsidó tehát, mint kereskedő jelenik meg, *népisége és foglalkozása úgyszólván elválaszthatatlan egységet alkot*.

Székely Béla figyelmen kívül hagyja ezt a fontos fejezetét a zsidóság történelmének. Így esik meg aztán az, hogy amikor Marxnak a zsidókérdésben elfoglalt sokat vitatott ifjúkori álláspontjával foglalkozik, Marxnak a zsidóság kereskedői jellegével szemben tanúsított el-

ítélő véleményét nem tudja másra levezetni, mint arra, hogy „Marx maga is zsidó volt, a trieri rabbi unokája, majd aztán kitért, de egész életén át ott kísért az a mélyen rejtett törekvése, hogy minden belső és titkos emlékeitől, mely a zsidósághoz fűzi, megszabaduljon. Ennek jegyében foglal állást a zsidókérdésben is” — folytatja Székely elmetfuttatását — de ez a rugója annak a magatartásának is, amellyel Lasalle, a ‚Baron Itzig’ ellen fordul. Marx antiszemita volt, ha nem is köznapi értelemben.” (304-305. old.) Székely a zsidó öngyűlöletről felállított elméletét szeretné nyilván ezzel igazolni, amely szerint „a zsidóság számára hiányzik a szociális lehetőség, hogy a gyűlöletet kiélje és ezért arra kényszerül, hogy ezt önmaga ellen fordítsa.” (355. o.) Távolról sem lehet azt állítani, hogy Marx nem talált más objektumot gyűlöletének levezetésére. És, ha Székely figyelmet szentelt volna a zsidóság és a kereskedelem egymáshoz való viszonyának tisztázására, akkor Marx egyoldalú következtetéseiére más magyarázatot is talált volna. Marx 1843-ban, amikor leírta azokat a sorokat, hogy „Mi a zsidó ember világi kultusza? Az üzérkedés.” — még távol állott a történelmi materializmustól, ahogy azt Szabó Ervin is megállapította. Székely elismeri ugyan Marx vitairatának azt a rendkívüli jelentőségét, hogy abban mondja ki először: a zsidókérdés szociális kérdés, azonban nem vallja be, hogy Marx eltúlzott megállapításait a kifejlődött marxizmus későbbi vizsgálódásai, ha nem is igazolják, de érthetővé teszik. Marx a zsidóságban olyan antiszociális elemet lát, amely történeti fejlődés útján érte el mostani állapotát. A materiális hatóerőnek történelmi fejlődésben való dialektikus szerepével Marx az időben még nem foglalkozott és ha a zsidókérdésben gazdasági kérdést is lát, ebben nagy szerepet juttat a zsidóság sajátos hajlamainak a determinációs kényszerűségek helyett. A történelmi vizsgálódásnál azt látja, hogy a zsidó mindenkor kereskedő volt. A zsidóság és kereskedelem látszólag összefüggnek egymással. Azonban a zsidó nép kereskedőiségének jellegzetes hajlamot tulajdonít, a kereskedő szükségkép zsidó, mivel pénz az istene. Így ahelyett, hogy a történelmi szükségszerűség alakulására fordítana figyelmet, a végső okot magában a zsidóban keresi és ha így a zsidóellenességben meg is találja a gazdasági vonatkozásokat, azt hiszi, hogy elég a kereskedelem, megszüntetése ahhoz, hogy a zsidókérdés is megszűnjön. A kérdés távolról sem ilyen egyszerű és Marx későbbi tudományos eredményei bizonyították be ezt leginkább. Marx követői, akik jóval azután, hogy Marx eljutott a történelmi materializmus felismeréséig, visszatértek a zsidókérdés vizsgálatához és a marxizmus módszerességével tisztázták a homályban maradt problémát: az okokat, amelyek a zsidóság szociális alakulására hatottak. Fentebb már említettük ama gazdasági szükségszerűségeket, melyek a zsidóságot a diaszporában a kereskedelemre determinálták. Marx amidőn a kereskedelemben zsidó népi jellegzetességet lát, csak annyiban jár közel az igazsághoz, hogy a zsidóság, mint szociális kategória, kereskedő nép volt már az ókorban, jóllehet, hogy államisága idején osztályokra oszlik, de a szétszórtságban az ókoron és a középkoron át csupán kasztot alkot, amelynek nincs paraszti rétege.

Csak nagy vonásokban van itt módunk arra, hogy Székely megállapításait ismertessük. A felemlített hiányok a mű alapvető hiányosságai. Általában azonban Székely feldolgozza az antiszemitizmus majdnem valamennyi megnyilatkozását és a kérdésnek komoly elemzését adja szociológiai szempontból. El kell még ismernünk Székely Béla könyvének magasabb szempontjait és külön azt a komoly szándékot, hogy az antiszemitizmus szörnyű barbárságát kellőképpen leleplezze. Ha némi rend-

szertelenség észlelhető is a mű szerkesztésében, a feldolgozott óriási anyag egységbeöntése mégis jelentős írói érdemnek számít.

Ujvári László

GORKIJ HELYE AZ IRODALOMBAN. Kevés író mondhatja el magáról, hogy az eszme, amelynek egy hosszú élet harcos tollát szentelte, alkotóerejének teljében lett élő valósággá. Gorkij megérte eszméi testté válását. Működésének utolsó szakaszában már egy olyan új irógeneráció tekintette mesterének, akiket az általa megálmodott új világ új feltételei vetettek felszínre. Csodálatosképpen, a hetvenedik esztendeje felé közeledő Gorkij nem tűnt fel közöttük öregnek. Mintha felette állt volna a Jean-Christopheban oly megrázó erővel megfestett és eddig öröknek tartott tragédiás művészsorsnak. A generációs viaskodás helyén a legöregebb és legfiatalabb generáció termékeny együttműködése valósult meg ő általa. Gorkij első lehetett az új társadalom kulturális életében, mert a régi világban is a dolgok új rendjének közelebb hozásáért szállt sikra. Élete éppen ezért el nem választhatóan kapcsolódik egybe az orosz élet legutóbbi félszázados fejlődésével. Helye sem jelölhető ki az irodalomban másként, mint a letűnt régi és az épülő új világ küzdelmének viszonylatában.

*

Gorkij úgy alkotómódszerét, mint alkotásai tartalmát és irányát tekintve, egyedül állt a régi Oroszország irodalmi életében. Hatalmas regényírókat termelt ki ez a világ az elmúlt évszázad folyamán. Goncsárov, Turgenyev, Gogoly, Dosztojevszkij vagy Tolsztoj hatalmas művészek... Gorkij halálának kommentálói nem is mulasztották el őt ebben a körben elhelyezni.

Semmi sem tévesebb és igazságtalanabb az elköltözött nagy mesterrel szemben, mint ez az igyekezet. Gorkij nem egyszerűen betetőzője Goncsárov, Turgenyev meg Gogoly sajátos realizmusának, Dosztojevszkij lélektani realizmusának vagy Tolsztojnak. Egy új irodalom viharmadara ő, amely a régi viszonyok eltakarítása után hatalmas arányokban bontakozik ki a forradalmak során megmásult Oroszországban. Ha csak a múlt század második felének két jellegzetes íróját: Dosztojevszkijt meg Tolsztojt vesszük is, az eltérés szembeötlő. Mindhárman a felbomló hűbériség, meg az eluralkodó tőkés világ küzdelmének talajából hajtottak ki. Ennek az átalakulásnak azonban két különböző szakaszát testesítik meg. Más módon és eltérő osztályszempontok alapján válaszoltak ezért a viszonyok alakulására. Mindhárman gyűlölettel fordultak a kibontakozó tőkés viszonyok ellen. Tolsztoj és Dosztojevszkij azonban az új rendszerben a mult sirásóját siratták. Miközben az átkos viszonyokat bírálták, a letűnőben levő „istenes és erkölcsös” régi orosz világot kívánták vissza. Gorkij ezzel szemben a kialakult nincstelen réteg képviselőjében azon új társadalom felé fordult, amelynek feltételei az erjedő viszonyokban éppen megfogamzóttak.

„Tolsztoj állandó, mélységes gyűlölete és izzó lázadása a tőkésrend ellen a pátriarkális paraszt irtózását fejezi ki, aki valahonnan a városból vagy valahonnan a külföldről valami új, láthatatlan, érthetetlen ellenséget érez közeledni. Valamit, ami a paraszti élet valamennyi régi szokását szertezúzta. Addig nem is sejtett kórokat, nyomort, éhínséget, elvadulást, prostitúciót, szifilisz hozott magával. Szóval az „eredeti akkumuláció” korának valamennyi szörnyűségét, amiket még százszorosán felfokozott a fináncnövekedés azokkal a legújabb kifosztási módszerekkel, amiket az orosz talajon létrehozott.” (Uljanov: Tolsztoj Leo. 1910). Tolsztoj meg Dosztojevszkij képtelenek felismerni ezeknek az állapotoknak a kényszerűségét